

Dobszay László

Az egyházzene mai problémáiról (1975)¹

„Sohasem kell olyan szigorúan eljárunk a számbavétel körül – írja Illyés Gyula a magyar irodalom mai problémáiról beszélve –, mint amikor az adottság valóban lehetőséget kínál. Rengeteg erőt gyalogoltunk el a nem jól megmért lehetőségek útján.”

Dobszay László zenetörténész, kar-nagy, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakának tanszékvezető egyetemi tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

A II. Vaticanum rendelkezéseit elemezve egyfelől, az egyházzenei vélemények bizonytalanságait, önellentmondásait s a gyakorlat tétováságát, erőtlenségét látva másfelől, nem tagadhatjuk, hogy ilyen „szigorú számbavételre” nekünk is szükségünk van ahhoz, hogy az utak és zsákutcák sokaságától meg nem rettenve az utat megtaláljuk. Mire vállalkozhat, s mire nem a föl-mérésnek ez a kísérlete?

A rövid és sűrített előadás alig kerülheti el a sommázó tételek bizonyos durvaságát. Ha nincs időnk valamit bizonyítani és kellően árnyalni, akkor az olvasónak fel kell készülnie arra, hogy kissé élesebben fognak csattanni a tételek, itt-ott ítéletek. A számbavétel azonban nem arra való, hogy ítélkezzünk, hanem hogy az ítéletek nyomán útjelzőket találjunk. Itt azonban ismét egy kényszerű korláttal kell számolni: az alapvető tájékozódás a továbbépítés távlatairól, fővonalairól fog beszélni, s a mostani pillanat tennivalóit csak át-tételesen érinti. Lesz, aki kivitelezhetetlennek találja majd e célokat, vagy túl távolinak a tennivalókat. Nos, a nagy dolgokban csak úgy szabad eljárunk, hogy irányítóul és mércéül az objektív értékek és igazságok parancsait állítjuk magunk elé, s azt tudván, sőt szinte ösztöneinkkel, ízlésünkkel is magunkévá téve azokat, szabad megkérdeznünk: mi a *mai* tennivaló, mely a nagy célok felé vezet, mi az az esetleges engedmény, amit a távoli célt szem előtt tartva vállalhatunk? Akkor a kis lépések is jó irányban haladnak. Ellenkező esetben megalkuvások, tétova keresgélések, pusztá befolyásoláson alapuló, napról-napra változó döntések áldozatai leszünk. Nyíltan megmondjuk: amiről itt szó lesz, az egy egész nemzedék feladata. Ha ezekben egyetérténénk, még mindig lenne alkalmunk megvitatni, mi az a kevés, amit ebben az irányban a *ma* lépni enged.

¹ A jelen cikk előadás formájában hangzott el 1975-ben szemináriumi énektanárok és szkölavezetők háromnapos (illegális) tanfolyamán. A Kis Magyar Uzuális már megjelent (s rögtön kivételes hevesességű támadásokat ébresztett), a népénektár reformmunkálatai még nem kezdődtek meg. Az egyházi vezetés és a szakemberek közti kommunikáció minimális szinten volt. A „beatmísék” első nyugati kísérletei már meglegyintették a magyar klerust, e mozgalomnak a 90-es években bekövetkezett kimerülését még sejtjeni sem lehetett. Az itt érintett témák egyikét-másikat későbbi cikkek részletesen kifejtették, egyik-másik mondat talán e fogalmazásban már elavult. A cikk, lényegét tekintve, mégis vállalható, s a benne felvetett kérdésekre az elmúlt két évtized adott több-kevesebb határozottsággal feleletet. Hogy nem valósult meg a programból annyi, amennyi megvalósulhatott volna, inkább személyi-intézményi akadályokon múlt, mintsem az elmondottak igazság-tartalmán. A 21 évvel ezelőtti szöveg első közlése talán nem csak dokumentatív okból igazolható, de újból szembeállíthat minket azzal a kérdéssel: jó felé haladunk-e.

I

De miért beszéltünk az imént kritikus, felelősséggel teljes történeti pillanatról?

Az egyházzene állapota az Egyház liturgikus állapotának tükrözője, az pedig az Egyház egész lelki állapotát jellemzi. (Liturgikus állapotról beszélünk, mert maga a liturgia mélyebb és maradandóbb vonásait tükrözi az Egyház életének; a liturgikus „állapot” viszont az, ahogy egy kor gondosabb vagy hanyagabb, lényegre törőbb vagy tévedékenyebb az örök liturgia megélésében.) Az egyházzene krízise a liturgia krízisével függ össze. S ha e kérdésben illetékesek nem is vagyunk, témánk szükségessé teszi, hogy röviden a jelen adottságait és lehetőségeit e tekintetben is jellemezzük, a negatív és pozitív oldalt röviden egyként előtárva.

A második évezred egyháztörténetének egyik legpneumatikusabb, leghitelesebb és -reménykeltőbb áramlata a liturgikus szellemiségnek a múlt század végén kezdődött megújulása volt. Nagyjai – mint Gueranger, a Woltertestvérek, Marmion, Guardini, Casel és a többiek – a liturgiában nem keretet láttak, hanem konkrét tartalmat. Nem Isten népének összegyülekezését látták benne, hanem Isten népének részesedését az isteni műben. Nem egyszerűen az ember (egyén, csoport) Istenhez fordulását, hanem sokkal inkább az Isten emberhez fordulását. A liturgia számukra nem a pusztá liturgikus alkalmat jelentette, mely többféleképpen megtölthető, s melyben meg kellene nyilatkoznia alkotóerőinknek, a korszellemnek, igényeinknek. Annál kevésbé láthatták így, mert reformmozgalmuk pontosan egy olyan „deformált” liturgikus gyakorlatra volt ellenhatás, mely emberi torzításokkal, szemléletbeli és tartalmi félrecsúszásokkal veszélyeztette a liturgia lényegét. Ők egészen pontosan azt tekintették liturgiának, amit az Egyház megszakítatlan gyakorlata az isteni szolgálat tartalmaként elébük adott, s mely egyedül alkalmas arra, hogy a rejtett, legmélyebb, talán magunk által sem tudott igényeink is méltó választ kapjanak. Az ő liturgikus tudatuk teljességgel krisztocentrikus, egyházas, igazán közösségi jellegű. Ami azt is jelenti, hogy az egyén vagy kis csoport a maga különleges igényeivel alázatosan háttérben marad, tudván, hogy itt nagyobb dologról van szó (lásd például erről Guardini: *A liturgia szelleme* c. könyvének első fejezetét). Továbbá a liturgiát mindenekelőtt egy erős dogmatikai alapon álló műnek tekintették (s ezért a liturgiába való behatolásnak is nélkülözhetetlen része dogmatikai tartalmának pontos megértése, átméltolása), mely ugyan gazdagon kibontja az érzelmet is, de mindig az objektív isteni igazságok talaján. S e mozgalom a szó jó értelmében maximalista is volt: minthogy Krisztus nem csak azért jött, hogy életünk legyen, hanem hogy *minél több életünk* legyen, azért méltó válaszunkat abban látták, hogy a lehető legteltesebben ragadjuk meg ezt az életforrást. Vagyis: a liturgikus szolgálatban minél tökéletesebbet adjunk, minél több időt, kultúrát, nemes fegyelmet, szépséget, vidám szeretetet. Ezt a liturgikus élményt akarták közölni testvéreikkel is: nem a liturgiát akarták átalakítani a nép képére, hanem a népet a liturgia képére és hasonlatosságára.

Ez a történeti tudat hosszú, töltekező, kontemplatív szakasz után e század 20-as éveiben kezdett kiáradni az egész Testre. Vele párhuzamosan azonban két másik – szemléletében vele éppen ellentétes – mozgás indult meg az Egy-

házban: egyik a teológiában, másik a lelkipásztori gyakorlatban. Míg a liturgikus „mozgalom” teológiai kiindulópontja a Szentírás, a ránk hagyományozott liturgikus szöveganyag és az egyházatyák tanítása, addig az új teológia az iskolai-egyetemi teológiának az újabb filozófiai áramlatokkal – lényegében a szubjektív idealizmus különböző ágaival – való találkozása nyomán sarjadt ki. Az alapvetően egzisztencialista ihletésnek megfelelően e teológia kiindulópontja a korlátolt emberi tapasztalás és létélmény, s így logikusan hajlamos az immanenciára, agnoszticizmusra és relativizmusra, a tételes hagyományos mellőzésére, némileg köldöknéző antropocentrizmusra, szellemi magatartásában pedig – esetleges elméleti tételei ellenére – az individualizmusra. Olyan magatartásra tehát, mely már a természetes kultúra és emberi kibontakozás tekintetében sem veszélytelen, a liturgia objektív szellemével és konkrét tartalmaival pedig gyökeresen ellentétes.

Ismét más áramlat a gyakorlati lelkipásztorkodás területén keletkezett. A papság egy része a kisvárosi és agrárközösségek felbomlását, az addigi emberi kapcsolatok fellazulását látva szinte pánikba esett, s kiütként a század tömegszervezési formáiban keresett mintát. Különösen így volt (és van) ez a legaktívabb (vagy legalábbis legagresszívabb) ifjúsági pasztorációban, mely elsőként hatolt be a liturgiába is, a misét is szentségi-liturgikus tényből a résztvevők testére szabott foglalkozási alkalommá, „diákmisévé” átalakítva (ha nem is belső szentségi tartalmában, de legalábbis külső megjelenési formájában). A mozgalmi pasztoráció terjedésének különösen három következménye lett szembevetendő: 1. az igazság és eredményesség mércéinek összetévesztése; 2. az Egyház sajátos szakramentális pasztorációjának elhanyagolása vagy félreértése; 3. a generációk (később: szociális, kulturális stb.) különbségek fetisizálása, s ezzel együtt a nevelő papság szellemi szintjének fokozatos alászállása a neveltek szintjére.

E három, hosszú ideig párhuzamos folyamat a Szent Péter-bazilika zsinati aulájában a „megújulás” közös, nem kellően tisztázott jelszavával összefutott, s ott úgy meredtek egymásra, mint Papageno és a szerecsen a Varázsfuvolásban. A liturgia egy ideig még kikezdehetetlennek tűnt, hiszen a pap és a hívő egyaránt szentnek és sérthetetlennek tanulta egykor. A latin nyelvű liturgiának a zsinat akarata ellenére történt gyors félreállítása azonban – nem is csak gyakorlati, mint inkább lélektani, bizalom-megingató hatása miatt –, majd a „pasztorális szempont” faltörő kosként alkalmazása később sajátos eredményre vezetett: a *liturgia* és a *liturgikus alkalom* fogalomcseréjére. Ha a liturgia nem más, mint liturgikus alkalom, akkor a liturgikus tartalom nem szolgál mércéül sem a teológia, sem a hittanítás vagy pasztoráció számára. Sőt maga a liturgikus alkalom is szolgálatába állítható egy tannak vagy pusztán az emberekre való hatás, a közösségformálás stb. eszközévé válik. Az átörös biztosítására három, egymással összefüggő (kellően ki nem fejtett és nem ellenőrzött) jelszóra hivatkoztak: 1. a liturgiának alkalmazkodnia kell a korhoz; 2. a liturgiának alkalmazkodnia kell a jelenlévő csoporthoz, annak önkifejezési lehetőséget kell biztosítania; 3. a liturgikus hagyomány olyan lényegtelen forma, mely kicserélhető a „lényeges elemek” sérelme nélkül. Kétségtelenül mindebben a protestantizmus (még hozzá az a-liturgikus protestáns felekezetek) hatása is, hiszen itt az elvek ellenére a liturgia szabálya: a lelkész.

Íme, elértünk az egyházzene területén mutatkozó problémák gyökeréhez. Ha a liturgia Krisztus élete, akkor a zene a misztérium része. Ha viszont a liturgia egy kommunikációs (közlési) forma, akkor a művészetnek, a zenének is pusztán kommunikációs, lényegében hangulati szerep jut benne, vagy éppen fölöslegessé válik a szimbólum-liturgiából az agyonbeszélt liturgiába való átmenet során. Ha a liturgia az emberek befolyásolásának eszköze, akkor az a zene jó, mely az embereket megfogja, illetve amellyel az emberek megfoghatónak látszanak. Ha a liturgia a résztvevők önkifejezése, akkor a zene egyetlen mércéje ezen emberek ízlése.

Állásfoglalásunk felelősségét azonban a történelmi pillanat pozitív megfogalmazása is aláhúzza. Ahogy a XVI.-század második felében – a kriptoprotesztantizmus és a nyílt reformáció első megrázkódtatásai után – jutott el az Egyház oda, hogy egy öntisztítás, reform, világos beszéd útján egy – bár emberi hibáktól, tévedésektől nem ment, mégis századokra ható – új találkozáshoz lépjen az emberekkel, ugyanúgy a szekularizált gondolkozásra és ateizmusra adott első, olykor torz reakciók után a következő évtizedekben kell stabilizálnia önmagát, ezen belül, sőt ennek érdekében liturgikus és zenei gyakorlatát is.

S most vegyük számba a tennivalókat. Az Egyháztól zeneileg négyes magatartást örököltünk: mi az, amit magáénak tart; mi az, amit megbecsüléssel befogad; mi az, amit pártfogol; s mi az, amit elutasít.

II

(A gregorián ének)

Az Egyház mindenekelőtt egy „sajátjának deklarált” zenei anyagot ad nekünk, mely nemcsak alkalmas, de egyedülállóan alkalmas a liturgikus szolgálatra. Sőt, amely nem más, mint a megszólaltatott liturgia, bizonyos értelemben, bizonyos pontokon ő maga a liturgia. A II. Vaticanum is világosan beszél. Míg az egyházművészetben nem köti le magát egy stílus mellett, addig a gregorián zenét – minden korábbi állásfoglalással egybehangzóan – egészen sajátjának, mindenütt és mindenki által gyakorlandónak deklarálja.

De a gregorián nem is egy *stílus*, mely korhoz kötött lenne. Bizonyos értelemben az emberiség és a liturgia zenei alapnyelvének egy megjelenési formája ez, miként a zenetörténetírás egyértelműen bizonyítja. Olyan nyelv, mely minden népet és kontinenst összeköt, a közös nyelvből épít magasrendű, mégis egyszerű, beszédes (igéhez kötött), a Bibliához illő, ünnepélyes, kontemplatív, mégis életeli, lendületes mondatokat. Olyan nyelv ez, mely az egyszerűt és a floridáltat, a pusztát szót és a gazdag ujjongó jubilust, a hirdetést, felszólítást, érzelmi áradást, a lírát és epikát, a különböző szerepű és tanultságú megszólalók énekét törés nélkül képes egymáshoz fűzni, mindig a szertartás logikájának megfelelően. A gregorián, melynek stiláris alapja nem véletlenül alakult ki éppen abban a történelmi korban, melyben a kereszt fölállított, maga is keresztre emlékeztet: függőleges szárával összefog minden kifejezési réteget, egyszerűt és magasrendűt, vízszintesével pedig minden kort és kultúrát.

A gregorián ápolása mindig a liturgikus érzék és gondosság fokmérője volt. Gondoljunk itt például a liturgikus megújulás szerepére Solesmes gregorián-reformjában és Solesmes gregorián-reformjának szerepére a modern kor liturgikus újjáépülésében! Ha nem vagyunk elégedettek a hazai gregorián kultusszal, akkor benne a liturgikus élet satnyaságának jelét kell látnunk. Sőt, mint egy kívülről zenész mondta: az Egyház gyengeségének jele, ha ilyen rangú zenei kincs birtokában megelégszik a harmadrendű pótzenével. A liturgikus lelkiség széleskörű elterjedését az egyházzene elsősorban a gregorián széleskörű ápolásával segítheti.

Itt kétszer két rétegre kell gondolni. A gregorián egyszerűbb, mondjuk így, népiesebb és reá épülő magasabb, képzetesebb énekeseket igénylő műfajokra oszlik. Mindkettőre szükségünk lesz. A gregorián itt jelzett szerepét akkor töltheti be, ha az Egyház sokszor kinyilvánított szándéka szerint *folymatos, erős néphagyományt* biztosítunk számára. Viszont a gregorián népénekké válását nem akadályozza, sőt megerősíti a műfajok, előadói apparátusok váltakozása, tehát a gazdag melizmatikus tételek megszólaltatása szőlőlisták, szőlőlák ajkán.

Ugyanezen egymást kiegészítő rétegekről beszélhetünk nyelvi tekintetben is. Az anyanyelvű gregorián lehetősége és jelentősége ma már nem szorul bizonyításra. Ugyanakkor a latin nyelvű liturgia és a gregorián ének normát, ihletést, védelmet ad az anyanyelvű liturgiának! E mércének jelen kell lennie, méghozzá nem könyvekben, hanem élő, mindenkor és mindenütt jelenlévő, megtapasztalható gyakorlatban. E norma hiányában földcsuszamlás következik be: a jónak közepessel, a közepesnek gyengével, a gyengének még gyengébbel való helyettesítése, a fokozatos fölhígulás. Minden ilyen megromlott gyakorlat már adottság a következő generáció számára, melyből indíttatásokat nyer a további romlásra. E folyamatot csak a bár mindenütt el nem érhető, mégis mindenütt elfogadott norma (nem elvi, hanem megvalósuló) tapasztalása akadályozhatja meg. A protestáns liturgiának – protestáns kutatók által is konstatált – elvizenyősödése nem az anyanyelvűség bevezetésének következménye (hiszen ott az ellenpélda a keleti egyházakban), hanem hogy ugyanakkor elhagyták a liturgia kötött, magasrendű formáit, s túl korán szakítottak a latinnal is. Ellenpéldául említhetők viszont az illiterátus csángók, kik közt a magyar nyelvű liturgikus ének legszebb példáit *együtt* találjuk a latin nyelvű *népliturgia* legmagasabb szintjével.

Ki kellene tehát alakítanunk azt a 30–40 latin és 15–20 típusra épülő 3–400 tételnyi magyar nyelvű gregorián repertoárt, melynek 30 év múlva az egész magyar katolicizmus alapműveltségéhez kellene tartoznia. Ehhez a helyi adottságok szerint szervesen csatlakozhat a szkóla-repertórium. Tegyük hozzá, e tételeknek nemcsak a misére, hanem a zsolozsma bizonyos részeire is ki kellene terjedniük. A zsolozsma a miséhez képest nem az istentiszteletek számszerű szaporítását hozza, hanem sajátos, mással nem helyettesíthető funkciót tölt be. Spirituálisan: az Eucharisziával való kapcsolatot is minden várakozást felülmúlóan gazdagítja, zeneileg: az igazi liturgikus éneklésnek a misénél is jobb (és könnyebb) iskolája.

III

Térjünk át a második örökségre: ez a magasrendű, komponált műzene, melynek – ha művészi szintje és mértéktartó áhítata biztosítva van – mindig megbecsüléssel tár ajtót az Egyház. Kétségtelen, hogy a liturgikusan érzékletlenebb utóbbi századokban ez a művészi kóruszene nem egyszer szinte elfödte a liturgiát, bár szándékának alapvető helyessége, hogy ti. az emberi kultúra legszebb virágjait ajánlja fel az oltárra, nem vitatható. Mégis érthető, hogy ez bizonyos aránytalanságok miatt ellenérzéseket váltott ki a liturgia védelmezőiben. A XVII–XIX. században az előadói apparátus is úgy alakult – professzionista együttesek néhány nagymisén, egyetlen kántor a számos kismisén –, hogy helye a megújult liturgiában problematikusává vált. Hozzájárultak ehhez zenei sajátosságai: a műveknek a liturgia drámai alkatába nehezen beilleszthető, koncertszerű előadást igénylő alkata; a liturgia által szabott időt messze meghaladó tartama; az objektív, szakrális hangzást megtörő kompozíciós stílusok (szubjektív lírai hang, patetikus, szentimentális, programzenei vonások, stb.; „teatralitás”, ahogy X. Pius motu proprioja egy szóba foglalta).

Tanulságos megemlíteni, hogy a többszólamú kultúra kezdetén a polifon darab még nem önálló kompozíció volt, hanem liturgikus tételeknek alkalomszerű, díszesebb megszólaltatási módja, a közösségből kilépő 2–4 jobb képességű szólista előadásában. Nem jelent tehát egy ilyen tétel nagyobb váltást a liturgiában, mint amikor például egy melizmatikus responzóriumot énekelnek szólisták egy olvasmány-recitálás után. (Újabban hanglemezeken, hangversenyeken is tért hódít a gregoriánnak egyszerű többszólamú darabokkal váltogatott bemutatása.)

Ez lenne tehát a legkívánatosabb, legliturgikusabb zenei előadásmód: kevés embert kíván (kisebb templomokban is lehet 2–3 képzettebb énekest találni), hangulatilag is, tartama szerint is jól illeszkedik a liturgikus egészbe, ugyanakkor mégis vonzó szín, az ünnepi megjelenést fokozó dekórum. Nem csak a módszer, hanem a korai polifon repertoár is figyelmet és föllevenítést érdemel, már csak modern hangzása miatt is! Reméljük, megszületik az a Cantatorium, mely a kisebb plébániákon is létrehozható szkolák részére gyűjti össze a nekik való gregorián anyagot, a legegyszerűbb többszólamú praktikákat és kis polifon tételeket.

De megrendítő és a liturgiával összhangba hozható egy-egy XV–XVI. századi kórustétel is. Ilyenek például rendre megszólalnak az anglikán istentiszteleteken is, latin nyelven. Helyesen alkalmazva olykor egy XVI–XIX. század darab is befér a liturgia rendjébe. A korábbi gyakorlattal eltérően, az új liturgiában célszerű nem hosszú polifon ciklusokban (pl. teljes ordináriumokban) gondolkodni, hanem egy vagy két jól elhelyezett tételben. (Újabban énekelnek liturgiában ordináriumtételeket is úgy, hogy csak egyes részeit, pl. csak Glóriáját helyezik be a misébe.)

Mi a helyzet korunk zenéjével? Ha az alapfeltételeket – művészség, szentség, liturgikus alkalmasság – teljesíti, nyilván ugyanúgy létjogosult, mint egy barokk vagy klasszikus darab. De tudnunk kell, 1. hogy mi is ma a valóban korszerű és művészi zene mércéje (az egyháziak, beleértve a zenészeket is, keveset tudnak erről), 2. hogy az ilyen egyházi – még inkább liturgikus – ze-

ne nagyrészt még megteremtésre vár, 3. hogy a mai zene népénekülésre aligha való, inkább a kórusrepertoár bővítésére számíthatunk, 4. s hogy nem kis probléma – a világi zenefogyasztáshoz hasonlóan –, miként fogadná a hívőközösség a valódi modern zenét.

IV

Az éltető „örökségek” között a harmadik réteg az, amit eddig népéneknek neveztünk. Eddig. Hiszen a gregoriánt is éppúgy népénekké teheti a gondos nevelő munka, mint a XVI–XIX. század kanció-típusát. Mi a szerepe ennek a kanció anyagnak?

Mindenekelőtt le kell szögeznünk: ez nem liturgikus éneknek készült, nem is annak való. Belső adottságai miatt nem annak való, s ami természete szerint nem az, azt semmiféle jogi intézkedés és római pecsét nem tudja azzá tenni. A kanció anyag egyik történelmi gyökere a középkori zárandoklatok, prédikációs, templomon kívüli vallásos szokások, jámbor társulatok vallási élete, s úgy is íródtak, hogy ilyen igényt elégítsenek ki. A kanció-repertoárból legfőljebb egy-egy liturgikus betétdarab (pl. tropus) megy vissza liturgikus örökségre.

A kanció másik történelmi gyökere: a reformációs és ellenreformációs oktató ének. Elsődleges szerepe a katekézis volt, s amilyen fokban a protestáns istentisztelet lényegében katekézis-istentisztelet lett, vált benne egyeduralgóvá a „gyülekezeti ének”. A katolikusoknál ez a stílus részben egy erős dívat befogadásaként, részben ellenfegyverként jelentkezett az istentiszteleten belül.

Harmadik gyökere: a Trident utáni elterjedő *missa lecták* zenei ellátása. Minthogy a misét a papnak kellett latinul olvasnia, a mise menetét nagyjából követő, a kényszerhelyzetet mentető, pótlék-szerű vallásos dallal kellett a híveket „szórakoztatni”.

Ha a fenti három tényezőt nézzük, világos, hogy ezek egyike sem liturgikus funkció, gyökerében nem az, s ez meglátszik az énekek szövegén, dallamán egyaránt. Ezen nem változtat valamiféle romantikus nemzeti kegyelet sem.

Az Egyház azonban mint egy nép, egy ország, egy táj vallásos lelkületének megnyilvánulását (tehát inkább a részegyház, mintsem az egyetemes Egyház mondanivalójának megfogalmazását) pártfogásába veszi, ápolását szorgalmazza. Elsősorban ott, ahová való, ti. a misén kívüli népájtatosságokban, okkal-móddal a liturgikus cselekmény közben is.

Nem szabad azonban e sajátos érték elismerését úgy felfogni, mintha a magyar nyelv népének teljes egészében a magyar néplélek, a magyar vallási géniusz spontán alkotása, önkifejezése lenne, szinte egy természeti képződmény – s mint ilyen, mindenestől érték. Relatív érték, egyes értékes egyedeiben érték. Találhatók a kanció-repertoárban történetileg is, esztétikailag is mélyebb és felszínesebb rétegek. A dallamok és szövegek többsége nem folklór, hanem többnyire másodszintű műzenei alkotás (kántorok, lelkészek művei), sokszor külföldi átvétel, melyet azonban a közgyakorlat befogadott,

hagyományába befoglalt, stílusegységbe vont, magyarrá és népivé alakított. Mi tehát az az érték, mely miatt ápolásra érdemesek?

Az első ilyen érték az, hogy (ha) *élnék*. A nép élő énekanyaga tartja fenn és éteti a nép éneklőkedvét, mely nem pillanatnyi fellángolásnak vagy lelkipásztori buzdításnak, hanem tartós hagyománynak eredménye. Az énekrepertoár természetesen bővíthető, átalakítható, fejleszthető. De gyors *kicserélése* általában elnémítja a templomot. Ezért olykor még a kevésbé értékes énekeket is meg kell tartani egy ideig azért, hogy az éneklő kedv töretlen maradjon, s átvezethessük azt más, értékesebb anyagra.

Továbbá érték a népi *előadásmód*, mely szintén nem elvontan létezik, hanem a hagyományos énekanyaghoz kapcsolódva. Emennek elhagyása megingatja az előadói gyakorlatot is, mégpedig az élet lefényképezhetetlensége miatt talán végleg. Márpedig a magyar népének előadásmódja, finom és jól kiarányított parlandója, díszítési kultúrája nemcsak önmagában érték, de tanulsággal szolgál bármely új anyag bevezetésénél is.

Továbbá: bár népének-repertoárunknak főleg a népzene-gyűjtő első kérdésére áradó, felszínes darabjai sokszor jelentéktelenek, érzelgősek, vallásilag is ízléstelenek, de a nép énektudásának mélyén ott lappanganak azok a szövegileg, zeneileg egyaránt kiváló, klasszikus régi darabok is (főként a középkori és XVI. századi hagyaték), melyek életben tartása – lehetőleg megszakítatlan hagyományozással – nemcsak egyházi, de nemzeti kötelesség is.

Konkretizáljuk a tennivalókat. Mindenekelőtt a kanciós anyag helyét, szerepét kellene megtalálnunk a liturgián belül, de még inkább a liturgián kívüli vallásgyakorlatban. Oly módon kell ezt tenni, hogy a fent kifejtett értékek védelme azért ne vessen árnyékot a liturgiailag értékesebb anyagra. (Végleg értelmetlen próbálkozás, hogy a szerkezetileg szilárd, zárt formákat kedvelő strófikus anyagból gyártsuk ki a szövegében, stílusában, hangulatában ezzel ellentétes liturgikus anyagokat: refréneket, invocációkat, zoltárválaszokat, allelujákat, stb. Ez nem népének-hagyományunk védelme, hanem megcsúfolása!)

A gyakorlat szempontjából a szóbajövő kanciós anyagot három csoportba oszthatjuk. Első a Szent Vagy Uram!-ban közölt népenekeké, elsősorban az általánosan ismert 30–50 ének. Ezek általában nem tartoznak népének-múltunk javához, viszont kedveltségük miatt szerepük van a tegnapi és a holnapi közötti áthidalásban, az éneklő kedv fenntartásában.

A második csoport: az egyes tájakon vagy az egész országban ismert, de a Szent Vagy Uram!-ban nem szereplő vagy másként szereplő énekeké. Ezek között akad sok selejtes is, melyeket hébe-hóba, szűkebb körben speciális alkalmakkor a hívek kedvéért illik elővenni vagy megengedni. De sok olyan értékes dallam és dallamváltozat is van ebben a nagy élő repertoárban, melyek gondos ápolást érdemelnek. Ezekről egyházmegyei jegyzékeknek kellene készülniük, a legáltalánosabban ismertek, legértékesebbek vagy speciális funkciót betöltők pedig bekerülhetnének a megújuló magyar népénektárba.

A harmadik csoport a szűk régiókban, főleg Erdélyben énekelt énekanyagnak azon része, mely legklasszikusabb örökségünket őrzi. Ezek helyi fenntartása kötelesség. Terjesztésük pedig – a magyar múlt iránti jelenlegi fokozott érdeklődés révén – reményit keltő.

V

„Sajátjának tart, becsül, ápol” – mondtuk, s mellé tettük: „elutasít”. Az Egyház, legalábbis elvben, mindig elutasította és kizárta a liturgiából azt, ami a szent cselekményhez nem illik, művészi vagy vallási szempontból foltos, ami komolytalan és tartalmában (függetlenül az alkotók szándékától) nyegle. Ha elutasította azt is, ami ugyan önmagában szép, de a liturgiába nem illő (pl. olasz opera-stílus), mit várhatott volna attól, ami művészileg is értéktelen, vagy mondanivalója a szakrális tartalommal ellentétes (pl. operett, magyarnóta). Ismételjük: történhetett gyakorlatilag abúzus, kisebb vagy nagyobb körben ízléstévesztés, de elvileg az Egyház álláspontja mindig egyértelmű volt, s a jobb korok mindig vissza is tértek ahhoz.

Itt kell kitérnünk az egyházi könnyűzene, például az úgynevezett beat-misék kérdésére. (Úgynevezett, mert mint egy fiatal mondta: „egy igazi beates kihányná ezeket”.) Sommásan azt kell mondanunk, hogy bár a divat, az egyházi gyakorlat tétovasága, az ifjúsági pasztoráció (és pásztorok) általános szellemi gyengélkedése világszerte hódító lehetőséget adott ennek az áramlatnak, mégis művészi-kulturális, liturgikus (vagy akár csak egyházzenei) szempontból, továbbá a hozzákapcsolódó asszociációk miatt etikailag és lélektanilag is alkalmatlan arra a szerepre, melyet neki szánunk. Mindezt jobban megvilágítja, ha a mellette felhozott érveket tesszük mérlegre.

1. „Minden kornak joga van, hogy istenélményét a maga nyelvén kifejezze.” Még ha e tétel fenntartás nélkül igaz is lenne (s alkalmazható lenne a liturgikus zenére), akkor is kérdés, mit nevezünk a zenében „mai nyelvnek”. Minden nyelv nyelvi rétegekből áll, korunk zenei nyelve sem egységes. Valóban minden kor megszólalt a templomban, de mindig a legmagasabb nyelvi rétegekkel élve. De még előbb: egyszerű zenei elemzés megállapíthatja, hogy az egyházi könnyűzenének stílusán szinte semmi köze korunk zenéjéhez, sőt azt mondhatjuk, hogy korunk zenéje éppen ellentétes irányba halad. Az egyházi könnyűzenébe bevonult szórakoztató zene teljesen elavult, retrográd stílus-elemek keveréke vagy inkább fejrémelő emléke.

2. „A beattal egy népiesebb, világiasabb hang vonul be, hogy külön színeivel gazdagítsa az Egyház énekét. Ilyen friss, világias hang a történelem folyamán már nem egyszer megjelent a templomban, s előrelendítette az egyházzeneét.” Ez az érv többrendbeli tévedés miatt nem tartható. Az Egyház által befogadott népi vagy éppen pogány elemek többnyire az eleve ünnepélyes, szertartásos zenei stílusréteghez tartozó anyagból merítettek. Továbbá: az egyházi és a világi zene közötti szakadék a régi korokban sokkal kisebb volt, mint a XIX–XX. században. Még Bach korában is folyamatos, töretlen sorba rakható egy menuet, egy szvitbeli stilizált menuet s egy menuet-típusból kibontakoztatott passió-ária. Továbbá: a népszerű dallam templomi alkalmazása során éppen annak lényegét, a jelleget adó ritmusát módosították, s ezzel igazolták, hogy gyökeres átalakítás nélkül nem tolthette be új funkcióját. Egy chanson-misében szereplő világi dallam úgy el van bújtatva a szólamok között, hogy csak a szakértők ismerik a feljelenlétét. Ellenben a beat-misékben éppen az eredeti környezetet pontos, stilizálatlan felidézésére törekszenek, ritmus, előadói apparátus, előadói modorok tekintetében is. Nem csak egy dal-

lamstílus átvételéről van szó, hanem az eszpresszók *hangulatának* a templomba való áttelepítéséről. A múltat illetően: még az „átszűrt”, átalakított világias átvételek is általában csak a liturgia peremén szólaltak meg, s mihelyt tülzásba estek, máris megszólalt az Egyház intő-óvó hangja.²

3. „Az ifjúságnak is hangot kell kapnia a templomban, hogy kifejezhesse a maga vallásos élményvilágát.” Talán túl könnyű ellenérv lenne megkérdezni, hogy akkor a falusi, kisvárosi öregek kedvéért miért nem viszünk be a templomba cigányzenekart, primást, cimbalmost. A döntőbb kérdés: joguk van-e az ifjúság valódi, legmélyebb szükségleteivel azonosítani saját ízlésüket azoknak, akik igényes nevelő munka helyett a kisebb ellenállás útját választják? Egy még kiforratlan, alakulóban lévő vallási világot nem tekinthetünk normának. Kaparjuk meg, s e „vallási élményvilág” mögött tudatlanság, neveltlenség, elhanyagoltság, rengeteg rossz gátlásosság és merevség bukkan elő. Szükséges-e ennek *kifejezésével* ezt az állapotot rögzíteni is (hiszen, mint tudjuk, a kifejezés visszahat ránk); szabad-e benntartani az ifjút abban a szellemi gettóban, mely elzárja őt az igazi katolicitás friss levegője elől?

A liturgia nem egy korosztályt, nem egy csoportot, tájat, kort fejez ki. A liturgiában Krisztus beszél az Atyához, az örök Krisztus az ő örök Egyházában. Krisztust az ősegyház szívesen hívta *praecentornak*, előénekesnek. Mi szinte odakölsönözzük neki a hangunkat. A liturgikus ének elsősorban nem a mi szűkös magunkat fejezi ki, hanem az ünnepelet misztériumot, végül is magát Krisztust. Nem úgy lesz ez sajátunkká, hogy mi vagyunk a mérce, hanem hogy befogadjuk, azonosulunk vele képességeink arányában. Márpedig a jóból a legkisebb adag is jobbá tesz. Itt nem érvényes a mondas, hogy „ami a szívemen, az a számon”, hanem fordítva: „ami a számon, az a szívemben”. Az Egyház adja saját énekét szájunkra, s miközben énekelünk, azt kívül-belül megtanuljuk, átformálódunk az Egyház képére. Így nevelődünk fel saját énekünkön át is krisztusivá, bizonyos értelemben Krisztussá. Nem olyan éneket kell tehát keresni, amely minket kifejez, hanem amely Krisztus kifejezi, s minket is őhozá hasonlít.

4. „Talán nem elég művészi zene a beat, de arisztokratizmus lenne az Egyház dolgait kulturális szempontból megítélni.” Más azonban, ha valamit legjobb igyekezettel is csak tökéletlenül valósítok meg; más az, ha valami szegényes, jelentéktelen voltával marad a művészi norma alatt; ismét más, ha valaki tudatosan puritán, s szerény fegyelmével van mégis mélytűz-kultúrája; de teljesen más a kultúra fölényeskedő tagadása, sőt rombolása. Ahogy a *gratia* (kegyelem) a *naturára* (természetre) épít az erkölcsben, úgy a liturgia is a kultúrára épít a kultuszban. Ahogy lehet valaki szerény a természetes tehetségekben, s mégis kedves Istennek, ugyanúgy a liturgikus közösségek

² Röviden ejtsünk itt szót a spirituáléről. Különböző népek vallási népzeneje természetesen egy színes műsort tanulságosan gazdagítja, persze csak ha valóban hiteles anyaghoz jutunk. A nyugati országok népzene- (és népének-) kutatása, meg a kutatási eredmények felől tájékozódó egyháziak műveltsége sajnos nincs azon a szinten, hogy a valóban értékes, jellemző, hiteles anyagot közvetíthetné. Még kevésbé igazolható, miért kapjon ma Magyarországon nagyobb hangot az amerikai néger protestáns szekták vallási dala (melyről tudományosan közismert, hogy nem afrikai népzene, hanem XVIII–XIX. századi német-angol pietista dalok származéka, a mi cigányainkéhoz hasonló, exotikus előadásmódban és nagyarányú üzleti reklámmal elterjesztve).

egyazon áhítat mellett is más-más fokán állhatnak a szolgálat kiválóságának. De ahogy az emberi hitványság már összeütközik a kegyelemmel, úgy a hitvány kultúra is a liturgiával. Az ebbe való lesüllyedés, melyre semmi és senki nem kényszerít, méltatlan az Istennek és megalázó az embernek.

5. „Elismerem a beat fogyatékoságait, de az ifjúságot ezzel lehet a legjobban megfogni.” A Szentlélek kétségtelenül azt és olyan eszközzel fog meg, ahogy jónak látja. Nekünk mégis legjobb belátásunk és lelkiismeretünk szerint a legjobbat kell követnünk. Ennek világánál az összes érv közül ez látszik a legátgondolatlanabbnak. Mert mire akarjuk „megfogni” az embereket? Magunknak? Egy szűk ifjúsági közösségnek? Most ne is beszéljünk azokról, akiket beat a beatnek fog meg, akik ma ott vannak a templomban a beat-mise kedvéért, holnap már sehol. De azokkal szemben a legnagyobb felelőtlenség ez az út, akik jószándékkal jönnek, akik elirányítást, igazi táplálékot várnak. Hová vezet, segít ez az út, vagy inkább zsákutca? A betanító és a tanuló egyaránt sok időt és lelkesedést fektet belé, de milyen útravaló ez? Mit lehet kezdeni a szövegekkel (érdemes lenne összeállítani és mérlegre tenni ezek „istenképét”, „teológiáját”)? Odavezetnek ezek a szövegek a nagykorú keresztény bibliás, liturgikus élettáplálékához? És mit kapott a fiatal zeneileg? Mi mászt lát, mint hogy az Egyház említésre sem méltó, az emberiség kincsei közé nem sorolható, azokkal közösséget nem vállaló diákmozgalom. Ennek az Egyháznak semmi köze sincs Arany János és József Attila, Bach és Bartók kultúrájához: igazolódik mindaz a rágalom, amit az Egyház kultúra-ellenességéről terjesztettek. Mit mond ez a könnyűzene az Egyház becsülhetőségéről? Hol van a kompatibilitás azzal a dogmatikával, erkölcsstannal, amire életet akarunk építeni? Vagy azt is erre a szintre akarjuk lehozni? Mire mindez felvetődik az ifjúbán (ha egyáltalán felvetődik), már elkésve, becsapva áll: az iniciációnak, a hitbe való bevezetésnek évei elmúltak? Milyen indításra kezdetne új utat? Nem is tud róla, s a gondok, a család, a munka köti le figyelmét, most már élnie kellene abból, amit kapott. Pedig ugyanennyi idő alatt, ugyanennyi munkával mily sokra juthatott volna! Fülében, szívében emlékezetében ott lehetnének a Biblia szavai, méghozzá rögtön a legjobb, legelőbb magyarázattal: a liturgikus év asszociációival. A szerény kincsből is egyenes út vezetne a Bibliához, a teológia nagyjaihoz, az atyákhoz, a lelkiélet és misztika nagyjaihoz, akik szüntelenül a liturgiára hivatkoznak. Szerves, az egész Egyház-test életműködésébe kapcsoló kincset hordozhatna a fiatal. Ehelyett a mozgalmi dalok nivóján álló tákolmányokért kellett lelkesednie.

Az ifjúság nem magától lép erre az útra. Az ifjúság jó vezetők alatt éppen fordítva: mindig kész volt a jó forradalmának avant-garde-jává válni. Az ifjúságon keresztül lehetett azt a sok jót belevinni a történelembe, amire a felnőttek rutin-élete már nem volt befogadóképes.

Találkozhat valaki egy ilyen irányban lelkesített csoporttal, elődjének hagyatékaként, s ekkor bizonyos tapintatot, türelmet fog tanúsítani, már csak a béke kedvéért is. De buzgóságot, építő erőt csak valóban építő tevékenységbe szabad belefektetni.

* * *

Foglaljuk össze, amire az anyagban való tájékozódás megtanított minket. Előttünk áll az énekgyakorlat központjaként egy gazdag, nemesen egyszerű, biblikus-liturgikus énekstílus, a *gregorián*; már magában is tagozottan: műfajok sokszínűségében. Szervesen kapcsolódik hozzá egyfelől az emberi szellem jelentős zenei teljesítményeit offeráló *művészi kórus- és orgona-zene* (egyfajta liturgikus „örömmzene”), másfelől a központi anyagot megvilágító, arra értelmileg-érzelmileg ráhangoló *nép-kanció*. Mintha csak az oltárlapot látnánk (gregorián), fölötte a nemesen ívelő baldachinnal (műzene), rajta pedig a vidék egy-egy kedves virágjával (kanció). Vagy magának az Egyháznak képét látjuk benne, melynek tagjai különbözőek, de a Feje: Krisztus.

VI

Az énekelnivalót, egy egészséges magyar liturgikus zenei gyakorlat anyagát végigtekintve most még az énekgyakorlat terepeiről, fészkeiről kell szót ejtenünk.

1. Kezdjük a székesegyházak és káptalanok liturgikus énekgyakorlatával. Azért, mert a katolikus liturgia nem letről fölfelé, hanem fentről lefelé épül: a mennyei liturgia a mintaképe a földinek, a székesegyház liturgiája mintája, vonzó és éltető központja a kisebb közösségek liturgiájának. A székesegyházi liturgia magasrendűségét, megalkuvás nélküli fenségét nem szabad feláldozni vélt pasztorális célokért. A nép tudni fogja, hogy itt érte imádkoznak, s megilletődve szemléli ezt a szolgálatot még akkor is, ha felfogó képességét egyes formák felülmúlják. Ha viszont a székesegyház elveszti ezt az objektív tökéletességet és mércét premonstráló szerepét, ha nem tud többet adni, mint egy kisvárosi plébánia, akkor emezek nívója is egyre lejjebb fog szállni. Míg ha hivatása magaslatán áll, akkor plébániái is igyekezni fognak – a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva – minél közelebb jutni az objektíve legjobbnak megvalósításához. Így a székesegyház latin nyelvű gregorián (műzenével is ékesített) liturgiája, máskor pedig ünnepélyesen bemutatott anyanyelvű liturgiája sohasem pusztán kegyeleti, muzeális értékörzés lesz, hanem mindig életforrás az egész egyházmegye számára.

2. A papi élet megújításának kulcsa a világi papság intézményes, állandó istentiszteleti közösségeinek létrejötte, melyet a történelmi társaskáptalanok megújításaként foghatunk fel. Ha ez nem pusztán életviteli vagy pasztorális közösséget céloz, hanem elsősorban kultikus közösséget, akkor betöltheti kettős feladatát: a pap elmagányosodásának megszüntetését (a foglalkozási ártalmak, a szellemi magára maradottság kivédését), másrészt a hívek felé annak dokumentálását, hogy a papi élet nem a hívek megnyeréséért vállalt agitációs szereplés, hanem Isten dicsőségét szolgálja, vagyis olyan célt, melyre a pap és a papság önmaga is törekszik! Ezeknek a „társaskáptalanoknak” liturgiája természeténél fogva közösségi, következképpen ceremoniális és énekelt liturgia. Ha ma még távoli cél is, előkészítheti, ha alkalmoszerű papi közösségek, esetleg világiakkal egyesülve, szívesen végeznek közös, ünnepélyes, énekelt liturgiát, s komolyan törekszenek e liturgia mélyebb megértésére.

3. A szemináriumok liturgikus zenei élete kettős célt szolgál. Egyrészt megismerteti a jövőd papot azzal, amire majdani hivatás-gyakorlásában szüksége lesz. De nagyon elszegényítené a szeminárium istentiszteletét, s bi-

zonyos értelemben szellemi sorvadáshoz vezetne, ha megelégednének egy szerény plébániai liturgia- és énekgyakorlat imitációjával. A zene ugyanis magának a növendékpapságnak is – státusával, kiemelt pozíciójával arányos – lelki táplálására való. Olyan szinten kell ezt nekik is élniük, hogy az őket saját lelkiségükben tényleg fejlessze, magaslati pontra vigye. Napról-napra kell felhalmozódnuk azoknak az elemeknek, melyek még ha közvetlenül nem is vihetők át a pasztorális gyakorlatba, a pasztorális gyakorlat emelőerőjévé, a pap számára pedig lelki élmény forrásává válhatnak. Ilyen vonatkozásban kell tehát értékelni a szemináriumnak a lehetőségekhez mért, de mindenképpen intenzív latin nyelvű (máskor anyanyelvű) gregorián mise- és szolozsmagyakorlatát is.

4. A másutt maradéktalanul, gazdagon kifejlett liturgikus formák a plébániákon bizonyos adaptációval jelennek meg. Pótolja viszont a gazdagság csapmanását a liturgikus élet intenzitása, bensőségessége, életerős hagyományossága. A plébániákon nyilvánvalóan egyensúlyra kell törekedni: számításba kell venni a nép és a különböző szolgálattevők, segéderők, énekesek teljesítőképességét, de mégis emelni kell őket a lehető legjobb felé. Engedni kell a kedvelt és buzgón végzett megszokásnak, ugyanakkor napról napra továbbvezetni a még egyházi-asabb felé. A plébániához tartozó *plebs*re kell ugyan építeni az énekgyakorlatot, de meggazdagítani azt a közösség javára szolgáló különleges szolgálók (szkóla, szólisták, asszisztencia) által. Két dolgot mindenesetre hangsúlyoznunk kell: 1. A plébánia igazi liturgikus életéhez hozzátartozik (ahogy ezt a keleti egyházban látjuk is) a gyakori, lehetőleg mindennapi szolozsma. 2. Aligha beszélhetünk igazi liturgikus életről, ameddig a gregorián is meg nem kapja a nép teljesítőképességéhez mért, de biztos helyét a *nép*ekben. Ezt nem pótolja egy kis lelkes csapat időnkénti „gregorián miséje”. Elérhető-e ez?

5. Az egyensúlyos, egészséges plébániai énekgyakorlat szempontjából döntő a katekézis és énektanulás összekapcsolása. Bár a templomi énekpróbák is sokat tehetnek az énektudás növeléséért, mennyiségi és minőségi tekintetben jelentős eredményt csak akkor várhatunk, ha a felnövekvő generációk *a hit alapismereteivel együtt*, a fogékony gyermekkorban építik be tudásukba a katolikus énekkultúra alapjait is. S az ének bőségesen viszonzza is majd a katekézisnek azt az időt, amit látszólag tőle elvett. Az emlékezetbe, szívbe, észbe viszi azokat az alaptextusokat, amelyekre ráépülhet az igazán gyümölcsöző kifejtés. A hitgazságokat a nemes érzelmek és elhatározások szférájába viszi. Összeépíti a dogmatikát, erkölcsant és kultuszt, összeépíti a katekézist és az istentiszteletet. Természetesen csak akkor, ha tartalmi összefonódás keletkezik az ének és a hittan között. Az énekszövegeket rövid hitmagyarázatnak kell követnie, viszont a hittan (üdv történet, dogmatika, erkölcsant, stb.) mindig visszaül az elénekelt szentírási helyekre.

6. A felsorolt helyek mindegyikére igaz, hogy az énekgyakorlatnak nemcsak dísz, de mozgatója is a jobb képességű énekeseknek, zenészeknek a szkólában intézményesülő szolgálata. Ezek dolga tehát nem az, hogy a nép énekét helyettesítsék, hanem hogy a nép nevelői is legyenek, ugyanakkor ékesebb, melizmatikus vagy többszólamú tétélekkel ünnepélyesebb, kontemplatívabb irányban elmélyítsék, kiegészítsék a nép énekgyakorlatát. A szkólára kettős feladat hárul: megtalálni a kontaktust a nép egészséges

énekgyakorlatával, ugyanakkor saját ének tudásukat és énekértésüket maximálisan kifejleszteni. Csak így kerülhető el a működésüket jellemző kettős veszély: vagy pusztán népének-vezetők-ké válnak s a szegényes szerep miatt csakhamar feloszlanak, vagy nagy ünnepek díszes polifon repertoár-darabjainak megszólaltatására szorítkoznak.

7. Sajátos szerep jut a Testben a kisebb közösségek, szerzetescsaládok, társulatok liturgikus énekgyakorlatának. Ha ezek nem önmagukkal elfoglalt, vagy extravertált, vagy sajátos spirituális módszerekbe (hogy ne mondjam: faksznikba) beléfeledkezett csoportosulások, akkor ihletésüket az Egyház liturgikus életéből kell meríteniük. Ez esetben nem az lesz a jellegzetességük, hogy saját áhítatgyakorlatokat alakítsanak ki, hanem hogy a liturgiát és a liturgikus éneket rendszeresebben, intenzívebben, sűrűbben, felkészültebben tudják végezni, mint mások. Így különleges szolgálatokat tehetnek testvéreiknek azzal, hogy értik imádkozni, az intenzív liturgikus élet gyümölcseként pedig a liturgia mélyebb megértésére jutva annak megértésére is vállalkozhatnak.³

³ Felelet két utólag felvetett kérdésre:

- I. „Nem vezet-e elszigetelődéshez a világegyház mai áramlataihoz képest az itt vázolt zenei megújulási program?” Tudatában kell lennünk hazánk különleges helyzetéből, hagyományaiból folyó kötelességünknek. A zenei kutatások, a népzene-tudomány, a zenei köznevelés, Bartók és Kodály tevékenysége olyan helyzetet teremtett, mely a mai egyházzenei kérdések megítéléséhez jobb szempontokat adhat, mint a világi és egyházi közgondolkodást kevésbé befolyásoló, exkluzív nyugati zenészkultúra. Akire többet bíztak, attól többet kívánunk! Miért kell nekünk mindenben tanulnunk a Nyugattól, miért nem lehetne olyan terület, ahol mi taníthatunk?! Nem szabhatjuk saját tennivalóinkat a nyugati, amúgy is elég divergens gyakorlathoz. Lehet, hogy ez, mint minden igazi reform-mozgalom (pl. szerzetesrendek alapításánál, reformálásánál), eleinte bizonyos elszigeteltséggel, vállalandó elszigeteltséggel jár, de egy adott pillanatban azzal szűnhet meg az elszigeteltség, hogy tanúságát felfogják mások is. Addig pedig azzal a nagyobb közösséggel kell vigasztalunk magunkat, amit az *Ecclesia aeternával* és a tennivalónk mércéjeül választott sokszázados egyházi gyakorlattal való harmóniánk jelent.
- II. „Kell-e a rossz utakat bírálunk? Nem lenne elég kimunkálni a jót, és bízni annak erejében?” Mi az Egyház történelmi tapasztalata e téren? Kétségtelen, hogy ez utóbbi a fő tennivalónk, és a bírálattól már a szeretet szellemében is lehetőleg tartózkodnunk kell. Az egyházi gyakorlatok nyilvános bírálatával a hívők bizalomigényét sem szabad veszélyeztetni mindaddig, míg csak maguk az állapotok ezt nem teszik szükségessé. Szükséges viszont a jó út értékeit tudatosítani, mert csak így érhetjük el a hozzá való öntudatos (rutinon túlmenő) ragaszkodást. Azonban szükség lehet a rossz bírálatára nem annyira a vezetettekre, hanem a vezetőkre való tekintettel. Tisztáznunk kell ugyanis, hogy milyen érvek alapján, mi mellett kell döntenünk. A rossz irányba vezető is jót akarhat többnyire; tájékozatlanság, átgondolatlanság, információ- és megokolás-hiány áll sok olyan rossz döntés mögött, mely sokakat foszthat meg a jó áldásaitól. Ezért a bírálat ilyenkor szeretet-szolgálat mind a kevesek, mind a rájuk bízott sokak irányában.

Idejétmúlt, de nem tanulság nélküli azoknak a tennivalóknak felsorolása, melyekben az 1975/76. évre a tanfolyam résztvevői megállapodtak:

1. A magyaryelvű gregorián ordinárium (Missa mundi; Kis Magyar Uzuális 2. kyriéje, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus) megtanítása a népnek.
 2. Egy latin nyelvű ordinárium megtanítása (Kis Magyar Uzuális 5., 13., 18. tétel).
 3. A proprium hosszabb időn át használható introitusainak és kommunióinak megtanítása (ádvent, nagyböjt, húsvét, per annum).
- NB. Az ordinárium esetében tartós, biztos hagyomány kiépítésére kell törekedni. Ezért lehetőleg hónapokon át ezt vegyük minden misén.
- NB. Annak elkerülésére, hogy a tételek használata helyi különlegességnek tűnjék, buzgólkodni kell ugyanezen tételek terjesztésén a számunkra elérhető környéken is.
- NB. Hogy az introitus ne csökkentse a szokott népénekekre fordítható időt, vezessük be a misekezdés előtti „gyülekező ének” szokását.
- NB. A fent említett tételek betanításánál használhatunk szköllát, a cél azonban az, hogy népénekké váljanak.
5. A liturgikus szövegek megértése és kateketikai kiaknázása céljából ki kell dolgozni exegézisük módszerét, s ehhez segédanyagot kell adni.
 6. Az énektanítás és hittan, illetve szemináriumokban a liturgikus gyakorlat, a spirituális program és az énektanítás összehangolására kérünk kezdeményezéseket és tapasztalat-gyűjtést.